

TANULMÁNYOK

Irk Ferenc*

GLOBALIS KOCKÁZATOK — DISZFUNKCIONÁLIS KRIMINÁLPOLITIKA

1. Kockázat- és veszély-megítélés

Amikor magánember, kisebb vagy nagyobb közösség véleményt nyilvánít a külvilág valamely jelenségéről vagy eseményéről: abban foglal állást, hogy a megnyilatkozás tárgya hasznos-e vagy káros, jó-e vagy rossz, szükséges-e vagy szükségtelen. Azaz: megítélése szerint inkább előnyös vagy inkább előnytelen tulajdonságokkal rendelkezik-e.

Ez az ítéletalkotás egyrészt mindig szubjektív, másrészt az állásfoglalás nagyszámú determinánsa történelmi-társadalmi jellegzetességeket hordoz. Mindazonáltal a véleményalkotás objektíválódhat, s egy kisebb-nagyobb közösségre vonatkozó kötelező ítéletalkotásban ölthet testet.

A társadalomra, annak kedvező irányban történő változására számos *jelenség* jelenthet *kockázat*ot. Ezek egy részét az emberek helyesen ismerik fel, mások szerepét túlbecsülik, ismét másokét alábecsülik, s vannak, amelyeket egyáltalán nem vagy csak késve ismernek fel. Ez részben függ a *veszély* fajtájától, részben az egyének tapasztalatától, részben az emberek számára irányítúként szereplő emberek, szervezetek állásfoglalásától. Ezek a nézetek lényegében mind arra a többé vagy

---

* Igazgató, Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 1122, Maros u. 6/A.
Fax: 3567219, E-mail: Irk@okri.hu

kevésbé alátámasztott vélelemre alapozódnak, aminek tartalmi lényege: mekkora *rizikót* jelent nekem (nekünk) valamely tett megvalósítása, mekkora kockázatot jelent a tett nyomában járó következmény vagy annak elmaradása.

Ehelyütt nem kerülhető meg annak tisztázása, hogy mit értünk a „társadalom” kifejezésen. Régebben beszéltünk — berendezkedés, a termelőeszközök tulajdonlása alapján — feudális, kapitalista vagy éppen-séggel szocialista társadalomról. Földrajzi megoszlás alapján teszünk különbséget pl. az amerikai, az orosz (korábban: szovjet), német vagy magyar társadalomról. Szemben az amerikaival (melyikkel?, természetesen az USA-éval) nem szoktunk — legalábbis ma még — európai társadalomról szólni. Legfeljebb egyes európai népek vagy országok közösségéről vannak elképzeléseink. És ha valamennyi európai ország tagja lesz az Európai Uniónak, akkor már lesz európai társadalom? Vagy csak akkor, ha az egyes tagállamok nemzeti szuverenitásukat annyira korlátozzák, hogy az egész kontinens egységes irányítás alá kerül — miként ez jelenleg létező valóság az USA-ban, s emlékeinkben még élénken él a Szovjetunió képe is.

Mihez köthető hát a társadalomra veszélyesség? Társadalmi berendezkedéshez? (Ennek alapján lehetne elemezni azt, hogy mi vezetett a szocialista világrend bukásához? Mely veszélyek fel nem ismerése vagy késői észlelése, rossz kezelése vezetett 1989-hez? Egy-egy ország lakóinak közössége az az egység, amire mindez vonatkozik? Eszerint a magyar társadalom azonos Magyarország határai között élő emberek összességével, de nem tartoznak ide a határokon kívül magukat magyarnak valló emberek, közösségek? A magyar társadalomra tehát az jelent veszélyt, ami az ország határain belül élő magyar és nem magyar nemzetiségű, magyar állampolgárokat érintheti kedvezőtlenül?

A kérdés feszegetése egyáltalán nem „akadémikus”, még kevésbé akadémikuskodó. Nem mindegy, hogy melyik társadalom tagja a veszély előidézője, s az sem, hogy hová tartozik az áldozat. Van-e érdekképviselője a sérelem elszennedőjének, van-e olyan intézmény, szervezet, aminek hatalma van a veszélyokozó felett, s egyáltal jogában is áll a veszélyokozót ebbéli — tehát a tényleges sérelemhez, kárhoz vezető — ténykedésében meggátolni. Ne feledjük, hogy *multinacionális fel- és alvilági* (tehát formailag valahol és valamikor legális, ill. illegális) *szervezetek* korábban nem ismert nagyságrendű, potenciális vagy tényleges, akaratlagos vagy véletlen kártevéseivel állunk szemben. S arról se feledkezhetünk meg, hogy *ami a világ egyik részében* (régijában, orszá-

gában, közösségében stb.) haszon, előny, az a másikban kár, hátrány lehet, vagy ilyen megítélés alá eshet.

A már említett *kockázat* — jellegét tekintve — sokféle lehet, kezdve az etikaitól, folytatva a sort a szociális, az egészségügyi vagy éppenséggel a gazdasági és a politikai kockázatokig. Ezek mögött mindig az emberi félelem és szorongás szerepel motiváló tényezőként. Nem közömbös tehát, hogy ki, milyen információk alapján nyilvánít véleményt arról, hogy mi és mennyire veszélyes a társadalomra. A következőkben a főbb összetevőkről lesz szó.¹

Maga a *veszély* úgy képzelhető el, mint egy jelenség pontosan nem ismert — bár lehetséges, ám nem kívánatos — kimenetelének esélye. Ismereteink alapján csak azt tudjuk feltételezni, hogy annak lehet mind kedvező, mind kedvezőtlen végkifejlete. Az pedig újabb elemzés tárgya, hogy mi tekinthető *kedvező*, ill. *kedvezőtlen* következménynek. Ennek eldöntésében játszik szerepet a már említett kockázati dimenziók megítélése.

Természetesen az sem evidens, hogy — a lehetséges kimeneteleket tekintve — mi jó vagy rossz a társadalomnak. A *társadalomra veszélyesség* kérdésében történő állásfoglalás tehát sokoldalú megközelítést igényel. A fogalmat evidenciaként kezelő szemléletmód csak a „mi pártunk és kormányunk” típusú, atyáskodó és gyakran diktatórikus berendezkedésekben (legyen az államszervezet, munkahelyi vagy családi közösség, avagy más hasonló formáció) fordulhat elő. A kockázatkezelés csakúgy, mint a veszélytényezők vizsgálata — végeredményét tekintve — mindig *kétesélyes*: a folyamat végződhet előnnyel vagy hátránnyal, haszonnal vagy kárral. Ha különböző lehetőségek bekövetkezése nem nyitott (ami nem azt jelenti, hogy a kimenetel esélye mindkét végeredményre nézve azonos), akkor nem beszélhetünk sem rizikóról, sem veszélyről, hanem nagy biztonsággal prognosztizálható, vagy haszon- vagy kárkövetkezményről.

A *végeredmény* megítélése sem feltétlenül kell, hogy mindenki számára azonos legyen. Lehet, hogy a végső számla egyenlege eltérő a többség, illetve a kisebbség számára. Az is gyakran előfordul, hogy ami rövid távon előnnyel kecsegtet (vagy ténylegesen előnyt produkál), az hosszú távon hátrányt jelent. Mások lehetnek az előny-hátrány elemzé-

¹ Elméleti megalapozását ld. LUHMANN, N.: *Risiko und Gefahr*. In.: *Soziologische Aufklärung* (Hrsg.: Luhmann, N.). 5. Aufl. Opladen, Westdeutsche Verlag 1990, 131–169., továbbá DOUGLES, M.: *Risk and Blame. Essays in Cultural Theory*. London—New York, Routledge, 1992, különösen a 3. fejezet: *Risk and Danger*.

sek mérlegei aszerint, hogy a közvetlen vagy a közvetett következmények mentén vizsgálódunk-e (esetleg mindkettőt egyaránt figyelembe vesszük). Az is számításba jöhet a mérlegkészítés során, hogy van-e lehetőség menetközben az eredményhez vivő folyamatba beavatkozni (s ha igen, milyen áron), vagy nincs (s ebben az esetben milyen a lehetséges kimenetel).

Az egész kockázati vagy társadalomra veszélyes jelenséget egy olyan folyamatként vizualizálhatjuk, ami egy, a fehértől (a jótól, kívánatostól, hasznostól) a feketéig (a rosszig, nem kívánatosig, haszontalanig), s ennek során a szürke különféle árnyalatain át vezető egyenesre helyezhető. Ahhoz, hogy a jelenséget e vonal valamelyik pontjára pozícionálni tudjuk, a jelenség (cselekmény, döntés, viselkedés) különféle dimenziók szerinti értékelésére kell, hogy sor kerüljön.

Ezen dimenziók tartalmi értékelése napjainkban jóval nehezebb, mint tíz, húsz vagy pláne ötven évvel ezelőtt. Ami a nagy, és egyre gyorsuló változást okozza, az a *globalizáció*. Ma már feltehetjük a kérdést: ha valamiről kiderül, hogy veszélyes valamelyik társadalomra, annak fejlődésére megengedhetetlen kockázatot jelent, az vajon nem hasznos-e egy másiknak. (Hogy tovább bonyolítsuk a kérdéssort: melyik társadalom véleménye szerint, melyik közösség preferencia-rendjét elfogadva adhatunk kielégítő választ?) S ha ez a helyzet áll fenn, akkor kinek az érdekei dominálnak? Mihez képest, ki az univerzális, illetve a partikuláris? Ha értékek vagy érdekek összeütközéséről, kibékíthetetlen ellentétéről van szó, melyik a magasabb rendű? Ki vagy mi dönti el a prioritást, és a döntésben milyen szempontok játszanak, illetve kellene, hogy játszanak szerepet? Megannyi kérdés, amelyek megválaszolása nélkül lehet ugyan véleményt nyilvánítani jóról és rosszról, csak éppen az állásfoglalások megalapozottsága kérdőjelezhető meg.

A megindokolt állásfoglalás kialakításához segítséget nyújtanak azok a szakemberek, azok az általuk kifejtett nézetek, amelyek a *társadalomra veszélyesség büntelődjogi vonatatait* járják körül. Ezek bemutatására máshelyütt került sor.² Ezúttal a kockázat és a veszély posztmodern értelmezésére teszünk kísérletet.

Ahhoz, hogy valamely közösség nagyjából közös álláspontra juthasson jóról és rosszról, előnyről és hátrányról, az adott emberek többségének (vagy hangadó, ám a többség által bármilyen oknál fogva akcep-

² Részletesen ld. a T-14780 sz. alatti „Társadalomra veszélyesség jellemzői” c. OTKA-tanulmányt, továbbá a közlekedési büntelődjog újrakodifikálásával összefüggésben készült anyagokat.

tált kisebbségének) bizonyos alapvető kérdésekben közös elvi alapokon kell állnia. Ezt szoktuk a *kultúra* fogalom alá rendezhető érték-, szokás és normarendszer kereteiben megtalálni. Valamely kultúra — épüljön elsődlegesen akár hagyományokra, akár hitvilágbeli (pl. vallási) vagy más alapokon (pl. szokásokon) nyugvó tabukra — elsősorban a legfőbb értékek mentén hozza össze az embereket. Minél általánosabbak ezek az értékek, annál nagyobb az azokat elfogadók aránya. Amint a partikuláris területek felé haladunk, mindinkább előtűnnek a részletekben felfedezhető különbségek, eltérő vonások. Következésképp szaporodik azok száma, akik „különvéleménnyel” élnek, azaz az értékek egy részével nem azonosulnak.

Rögzíthetjük, hogy a kockázatok megítélésében éppúgy, mint a különféle veszélyektől való félelmek és szorongások megélésében elsődlegesen a közösségi-vallási alapokon álló, a kultúrák által közvetített értékek és normák játszanak szerepet. Ezek (s persze nem csak ezek) *determinálják az embereknek, azok csoportjainak és reprezentánsainak reakcióit.*

Evidenciaként kezelhetjük, hogy a közép-európai régióban, ezen belül Magyarországon az utóbbi évszázadokban a (nyugati) keresztény — ezen belül a közhatalom berkeiben többnyire a római katolikus — értékrend játszik domináns szerepet. Ezen, a kultúrába mélyen beágyazott értékrenden semmit nem gyengített sem a mintegy százötven éves török (iszlám), sem a csaknem ötven éves szovjet (hivatalosan ateistának deklarált, azonban mélyen bizantikus ortodox-keresztény elveken és szokásokon építkező) befolyás. Az már egy másik kérdés, hogy a dogmákra alapozó és évszázadok alatt kialakuló értékrend — korántsem csak a posztkommunista területeken, hanem Európa-szerte — a ma kérdéseire milyen válaszokat, megoldásokat tud adni. Vajon a posztmodern huszonegyedik századi világ kihívásai a konzervatív értékrendek alapján orientálódó közösségeket milyen válaszleépésekre sarkallják? Úgy tűnik, mintha meglehetősen nagy lenne a tanácstalanság és a zűrzavar — legyen szó államközösségekről, egyes államok kormányairól, pártokról, regionális, családi közösségekről vagy az egyes emberekről. Ez megmutatkozik mind a veszély felismerésének időzítésében, mind súlyának megítélésében. Bizonyítékok az elmaradó, megkésett vagy nyomban, ill. hosszú távú hatásaiban megnyilvánuló *hibás döntések.*³

³ A problémákra előre tervezhető válaszok is ellentmondásosak. Nem tudunk mit kezdeni saját szegényeinkkel, nemhogy a hozzánk vándorlókkal. Nincs közmegegyezés olyan lényeges kérdésekről, mint az emberhez méltó halálba segítés, a klónozás, a

A számtalan veszély teljes körű felismerése nem lehetséges, de gyakran szükség sincs rá. Azt azonban tudnunk kell, hogy melyek a lényegesek és azoknak várhatóan milyen következményei lesznek. A társadalomra csak a súlyos következménnyel járó események kivédése tartozik. E körbe sorolhatjuk az ismeretlen következményű jelenségeket is — ha azoknak súlyosak is lehetnek a végkifejletei. A társadalom — érdekérvényesítőin keresztül — megkísérelheti ezeknek a hatásoknak a megakadályozását (pl. háború vagy elviselhetetlennek prognosztizált környezetszennyezés) vagy szabályozását, és az együttélést e kockázatokkal (pl. közlekedési balesetek vagy bizonyos állatfajok kipusztulása). Egyazon veszélyre az érzékenység igen eltérő és azonos közönségen belül is változó. (Gondoljunk akár a háborúkra, akár a szociális, az egészségügyi, akár a gazdasági kockázatok legkülönfélébb megnyilvánulásaira!) Mást jelent az élet, az egészség vagy a vagyon értéke Kínában, megint mást egy skandináv országban és megint mást hazánkban. A különféle kockázatok a különböző helyszíneken és eltérő körülmények között levő emberek ezért másként élik meg. Épp emiatt eltérő az érzékenység, mások a motiváló másként élik meg. Épp emiatt eltérő a prioritások és a válaszreakciók is.

Már itt leszögezhetjük: az illegális és részben a legális *multinacionális szervezetek* végső soron ezekre a különbözőségekre építik stratégiájukat. Ehelyütt csak egy-egy példa mindkét „világ” köréből. Az egyik: A bolíviai paraszt kokacserjét termeszt, mert azt képes eladni annyiért, hogy fenn tudja tartani magát és családját. Hiába szeretnének vele krumplit vagy kukoricát termeltetni: nem fog „jó útra térni”, mert ha

fenntartható fejlődés fogalma, összetevői és gyakorlati kivitelezhetősége — s a sor folytatható. A meglepetés-szituációkban pedig gyakran kitűnik: a „békeidőkben” hirdetett-vallott elvek nem vagy csak nehezen alkalmazhatók. Ennek a zavarodott reakciónak egyik „gyöngyszeme” az amerikai elnök reakciója a 2001. szeptember 11-iki terrortámadásokra. Előbb kiadta a parancsot: a támadás vélelmezett (de a mi jogrendünk elvei szerint semmiképp nem bizonyított) kitervelőjét élve vagy halva kézre kell keríteni. Alig telt el másfél hónap, s a világ leggazdagabb országának elnöke azt az utasítást adta titkosszolgálatának, hogy a világ egyik legszegényebb országában rejtőzködő, ám vélelmezett vagyona szerint ugyancsak a leggazdagabbak közé sorolható ugyanezen személyt meg kell gyilkolni. Eközben az amerikai hadsereg speciálisan kiképzett pilótái és egységei — nem találván több katonai célpontot — gyakorlatilag válogatás nélkül lőttek mindent, ami még nem vált romhalmazzá. Az a kézenfekvő ötlet, hogy egy terroristát bíróság elé is lehetne állítani, csak mintegy negyedével az első állásfoglalás után jutott az elnök (és tanácsadói) eszébe, az emberi jogok hazájaként hirdetett állam nagyobb dicsóságára....

ezt tenné, éhen halna. (Azt meg végképp nem érti, mi a baj a termékével, hiszen az ő kultúrájának szerves része e kábító hatású szernek a mérsékelt élvezete.) A másik: Az iparilag fejlett országokból (minél fejlettebb, annál inkább) egyre tömegesebben viszik ki a multinacionális cégek a kétkezi munkát a „harmadik világba”, hiszen ott az előbbi csoportba tartozó munkásoknak fizetendő bérek töredékéért tudják ugyanazt produkálni. Az első helyen munkanélküliség, a másodikon gyakran embertelen körülmények között végeztetett, nemritkán gyermekmunka a helyszínváltás egyik kézzelfogható következménye. Ezt a „környezetváltást” viszont az első csoportba tartozók elítélik, az utóbbiak azonban (túl azon, hogy az előbbieket tiltakozásáról nem is tudnak) örömmel fogadják, hiszen ennyivel kevesebb gyereket kell otthon vagy a „fejlett” nyugaton gyermekprostitúcióra küldeni vagy eladni, hogy a család otthon maradó részének éhen halását megakadályozzák. (Az emberi jogokról azok nyugati-civilizációbeli védelméről pedig a többség vélhetőleg még csak nem is hallott.)

A társadalomra veszélyesség vizsgálata alapvetően három dimenzióban látszik célszerűnek.

1. A *szociális* dimenzióban elvégzendő akár rövid, akár hosszú távú előny-hátrány elemzés (legyen a területi behatárolás szempontjából földrész, ország, ez utóbbin belül valamely területi-régió egység) egyrészt a *munkahely*, másrészt a *család* vonatkozásában kell, hogy mondanivalóval szolgáljon. Ezúttal nem hivatkozom a munkavégzés lehetőségének alkotmányos jogára, mert ez már következménye annak a kulturális kondicionáltságnak, ami szerint a mi szűkebb-tágabb régióinkban a létfenntartás normális módja a munkavégzés. Ennek a lehetőségnek a biztosítása elsődleges, és minden további szempont (mint pl. hogy az legális-e vagy illegális, esetleg féllegális, a munkavégző szakképzettségének megfelelő-e vagy sem, a munkáért kapott ellenérték arányban áll-e az elvégzett munkával vagy sem stb.) másodlagos. *Az nem fordulhat(na!) elő, hogy valaki akar dolgozni, de nem tud, mert nem talál munkát.* Élni ugyanis munka nélkül is kell valahogy, de nem úgy, ami a társadalom többsége számára nem normális, ami beavatkozást jelent tradicionális, generációk alatti mélyen rögzült, és kulturálisan átörököített érték- és norma-rendszerébe, ami tehát a *társadalom számára veszélyes*. Az előbbi szoros kapcsolatban van a család egzisztenciális lehetőségeivel. A munkavállalás, munkavégzés nemcsak hogy előfeltétele a család megélhetésének, de egyúttal mintául is szolgál a következő generáció számára.

Az a társadalom, amelyik a munkát végezni akaró felnőttek számára nem biztosít munkalehetőséget, önmaga számára teremt veszélyt, hiszen a felnövekvő generáció is azt látja: munka nélkül, munkavégzéstől független pénzforrások megszerzésével is meg lehet élni, esetenként jobban, mint akik a hagyományt követve (és lehetőségeikkel élve) munkavégzés ellenértékéért jutnak jövedelemhez. Természetesen a felnőtté válók számára az a konfliktus sem tekinthető ideális tanulási folyamattal, ami abból keletkezik, hogy egyrészt az állam számos eszközzel kísérli meg a legális jövedelem-források egy részét a központi elosztásba visszaterelni, másrészt viszont sokak számára hiányoznak a legális jövedelem-szerzés minimális előfeltételei.

Elhelyűt foglalkozni lehetne azzal is, hogy mi tekintendő *munkavégzésnek*. Hagyományok, tabuk, kulturális örökségek és a jelen behatásai formálják a közvélemény értékítéletét. Számos tényező befolyásolja azt, hogy itt és most a lakosság, vagy annak egyik vagy másik rétegét képviselő elit mit fogad el munkának. Két példa: munkavégzésnek tekinthető-e a prostitúció vagy a tőzsdézés? Ha igen, miért az, ha nem, miért nem az? Akár az egyik, akár a másik tevékenység mennyiben felel meg (vagy nem felel meg) a teljesítmény-arányos profitszerzés elvének, a bővített újratermelés gyakorlatának stb.?

2. Az *egészségügyi* dimenzióban a kockázatok megítélése sem elvi sem gyakorlati síkon nem egyszerű. A veszélynek nemcsak a mértékét, de az érintettek körét és időtartamát is számításba kell venni. Napjaink fő vitatémái közé tartozik a gazdasági fejlődés (vagy csak változás?) klimatikus hatásainak elemzése. Vélelmezett, modellezett, de nem bizonyított állítások (és tagadások), a háttérben nemritkán kitapintható, nagyon is rövid távú gazdasági haszon-lehetőségek kiaknázási kísérletével borzolják a kedélyeket, foglalkoztatják a tudósokat, politikusokat, az utca emberét és az önkifejezésüket kereső radikális csoportokat.

Az egészségügyi kihatások *aktuálisan* és a *későbbiek során* jelentkezhetnek. Ezekkel érintett lehet az *egyén*, annak lemenője (a *következő generáció*), de terhelést jelenthet egy kisebb vagy nagyobb *közösség*, sőt az egész *társadalom* számára. A prognózis különösen nehéz, hiszen számos egyéni tényező is befolyásolhatja a végső kimenetelt. A kockázat egyrésztől, a társadalomra veszélyesség másrésztől, számos tényező együttes hatásának lehet következménye. Nagy szerepet játszik az egyéni érzékenység, a szociális kondicionáltság, de nem lebecsülhető a kezdődő bajok gyors és hatékony kezelését szolgáló ellátó rendszer, nem-

különben a szereplők által befolyásolhatatlan, ezért a véletlen számlájára írható tényező.

3. Legtöbb szó a gazdasági dimenzióról szokott esni. Olykor már-már az az érzésünk támadhat, mintha jelenünket csak a gazdasági élet irányítaná. Sokszor feledésbe merül: egy egységes, kölcsönösen egymásra ható elemekből összetevődő rendszerrel van dolgunk, aminek — kétségtelenül — leglátványosabb része a gazdasági oldala.

A kockázat elemei (a veszélyes cselekvések vagy ezek elmulasztása) jelentkezhet mind a *termelés*, mind a *fogyasztás* területén. Itt már *költség-haszon elemzés* szükséges annak meghatározására, hogy milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal kell szembe néznünk. Ugyanakkor figyelembe kell venni azokat a következményeket is, amelyek — mérhető vagy nem mérhető formában — az előzőekben említett dimenziókban jelentkeznek. Az pedig különösen fontos — elsősorban a hosszú távú problémamegoldás szempontjából —, hogy vizsgálat tárgyává tegyük: egy megindult folyamat, egy szokás felszámolása vagy kialakítása milyen hatással van az egész rendszerre. Nem elhanyagolható annak vizsgálata sem, hogy egy folyamat — amennyiben nyilvánvalóvá válik annak korábban nem ismert vagy lebecsült kedvezőtlen hatása — miként állítható le, szakítható meg.

2. Egyének és szervezetek magatartás-stimuláló determinánsai

Azt már meglehetősen régóta tudjuk,⁴ hogy mind az egyes embereknek, mind azok kisebb-nagyobb részének megvan a jellemző kockázattűrő képessége. Ezt azt jelenti, hogy amíg a kár, veszteség bekövetkezésének valószínűsége egy bizonyos határt nem ér el, addig az ember (közösség) nem fél tőle, következképp védekezési stratégiát sem alakít ki ellene. Azt is tudjuk, hogy a veszély tényleges és megélt nagysága között jelentős távolság lehet, s hogy az emberek a ritkán, de nagy kárral fenyegető veszélytől (pl. atomkatasztrófa) jobban félnek, mint a viszonylag kisebb, de mindennapos károsozással járó eseményektől (pl. halálos közúti baleset).

A *beállítódásban* legalább három tényező játszik szerepet: a múltból hozott etikai, a jövőbe mutató érdek-determinánsok, továbbá — az előbbieknél sokkal kisebb arányban — a tapasztalat. A kulturálisan

⁴ KINDLER J.: Kockázat, bizalom, gyanakvás. *Világosság*, 1984/6. 349-357.

determinált *értékrend* az az irányító, ami befolyásolja azt, hogy egy-egy döntés meghozatala előtt rendelkezésre álló lehetséges megoldások közül melyek a morálisan kifejezetten jó, s melyek az egyértelműen rossz lehetőségek, illetve e két végpont között milyen — inkább az egyik, vagy inkább a másik végpont felé tendáló — közbülső lehetőségek vannak. Bár az értékrend már önmagában — még egyazon kultúrközösségen belül is — nagyon különböző lehet, a helyzetet bonyolítja, hogy az egyén által (és tegyük fel, hogy a közösség többsége, vagy az iránymutató normarend szerint szintén) preferálandó értékrend alapján meghozandó döntést lehetetlenné teszi az ezen érték elfogadásával szemben álló *érdek*. Szilárd, közösség által támogatott értékek esetében kisebb a csábítás, hogy az egyén az érték elébe helyezze az érdeket, mint ha a társadalom, közösség, egyén már vagy még nem akceptálja azokat. Az elmúlt húsz-harminc, vagy akár ötven év tömeges törvényszegésekkel párosuló érdekérvényesítési példái (saját szükségletre szolgáló árucsempészetek, az ezek fedezetét biztosító kisebb valuta-bűncselekmények, mindennapos Áfa-csalások, KGST, majd kínai piacokon tapasztalható áru- és pénzmozgások stb.) jól mutatják, mennyit érnek a jogi előírások, ha azok mögött nincs morális támasz. Ez természetesen azt is jelenti: elutasítom azt a felfogást, ami mereven el szeretné határolni a morális és jogi bűnt. *Nincsenek olyan jogi tilalmak, amelyeknek ne volna erkölcsi gyökereik.* Igaz ez egyrészt az ún. technikai előírásokra (pl. KRESZ), másrészt a gazdálkodással kapcsolatos elvárásokat tartalmazó rendelkezésekre egyaránt. (Az megint más kérdés, hogy a morális elvekkel össze nem egyeztethető előírásokat — szölamok szintjén — mentesíteni lehet azok erkölcsi vonatkozásaitól.)

Az érdekérvényesítést nemcsak a belső, morális szabályozók befolyásolják, hanem a külső kényszerítő eszközök is. Reálisan elképzelhető, jelentős hátrányt okozó büntetések — morális háttér nélkül is — arra ösztönözhetik az egyéneket, közösségeket, hogy bizonyos tettek elkövetésétől tartózkodjanak. (Ebből természetesen az is következik: a joghátrány kilátásba helyezése akkor működik igazán hatékonyan, ha morális támaszt is kap.) Minél vonzóbb az érdek által motivált célképzet, minél közelebbi és jelentősebb a célba érkezéskor jelentkező haszon, annál nagyobb erőfeszítéseket tesz az ember a cél elérése előtt toronyosuló akadályok leküzdésére.⁵ Ezzel együtt jár, hogy egyének és

⁵ LEWIN, R.: *A mezelmélet a társadalomtudományokban*. Gondolat, Budapest, 1972. 450. és köv.

közösségek gyakran nem ismerik fel a rövid távú előnyökkel együtt járó, ám csak hosszabb távon jelentkező veszteségeket. Ennek számos oka lehet, kezdve az összefüggések meg nem értésétől, a jól előre látható és látott kedvezőtlen végeredmény iránti közömbösséig. (Hol leszek én akkor már?)

Az előbbiekből kitűnően, az emberek többségének döntéseit alapvetően a morálisan átszínezett érdekek (beleértve a büntetéstől való tartózkodást is), és nem a társadalom iránti elkötelezettség (vagy ennek hiánya) determinálják. (Kétségkívül ilyenek is vannak, közülük kerülnek ki a szentek, a forradalmárok, diktátorok, fanatikusok, pártvezérek, sőt olykor egy-egy állam- és kormányfő is.) A döntés meghozatalakor — normális körülmények között — elsősorban a közvetlen környezet ítéléte az irányadó, ha egyáltalán ilyen szempont a tett elkövetőjében felmerül.

Az imént mondottak nagyjából érvényesek a különféle *szervezetek* döntéshozatali mechanizmusaira is. Abban az esetben azonban, ha ezek a szervezetek nem szerves fejlődéssel jöttek létre (mint a különféle társadalmi érdekcsoportok reprezentálói), hanem azokat valaki vagy egy szűk érdekcsoport egyetlen célból, a profitszerzésért alakította meg: morális fékek nem vagy csak nagyon korlátozottan működnek. A „földfeletti” mulik kényesek ugyan „pedigréjükre”, azonban nem azért, mert ha folt esne küllemükön, pénzügyi érdekeiktől függetlenül is megbántva éreznék magukat. Ha a „paca” a haszontermelést nem hátráltatja, az elítélő vélemény nem számít. A „földalati” multik még ennél is kevesebbet törődnek „arculatukkal”. Számukra legfontosabb ennek a megjelenésnek a megakadályozása — legalábbis mindaddig, amíg az illegális haszon meg nem jelenik a legális világban.

3. A kriminálpolitika korlátai és nem kívánt következményei

A következőkben legfeljebb csak érintőlegesen fog szó esni a tradicionális, sok évszázadon vagy évezreden át az európai zsidó-keresztény kultúrák befolyása alatt álló országokban érvényesülő *bűnökről* és azok kezeléséről. Mondanivalónkat a posztmodern világ kihívásainak és ezek visszhangjának szenteljük. Ez nem jelenti azt, mintha a továbbiakban nem foglalkoznánk a hagyományos bűncselekményekkel. Ellenkezőleg: mindezeket érintjük, csupán az oksági összefüggések elemzésekor veszünk tekintetbe egy, korábban nem ismert tényt, azt, hogy a globalizáció új minőséget ad számos összefüggésnek. Az ún.

szegény- és jóléti bűnözés összefüggéseiről csakúgy szó lesz, mint az érdekvényesítési mechanizmusoknak a kriminalizációra és dekriminalizációra gyakorolt hatásáról.

3.1. Az állam szerepe a cselekmények kategorizálásában

Minden kriminálpolitikai koncepció mögött valamilyen filozófia húzódik meg. Ennek csak egyik része az arról alkotott elképzelés, hogy milyen jellemvonásokkal írható körül az a kisebbség, amelyekkel szemben fel akarnak lépni.⁶ Ez a kérdéskör rögzül abban a menüben, amiben a jogalkotó eldönti, hogy

- mely cselekményeket kriminalizál (bár megtehetné, hogy ne ezt tegye), továbbá,
- mely cselekményeket nem kriminalizál (bár megtehetné, hogy ezt tegye).

További nézőpontok ütköznek meg akkor, amikor azt vizsgáljuk: a szabadság vagy az egyenlőség dominanciája érvényesül-e a politikában. Erős civil kontroll mellett az előbbi, az állami kontroll dominanciája esetén (legalábbis a szövegek szintjén) az utóbbi szemlélet nyomja rá a bélyegét (nemcsak) a kriminálpolitikára.

A szabadság szemléletének elsősége esetében a mindent központi-lag szabályozni kívánó állami beavatkozás igényének fölébe kerekedik az üzleti racionalitás. Az anomáliákat, devianciákat széles körben előzik meg, következményeit többnyire nem állami intézmények, nem büntetőjogi eszközökkel kezelik. Az érdekek viselkedésformáló ereje sok esetben nagyobb, mint a normáké.

Az egyenlőség eszméjét feltétlenül érvényre juttatni akaró és képes hatalom által irányított társadalomban a *polgár többé-kevésbé alattvaló*, vagy legalábbis ekként kezelik (és viselkedik is). A társadalmi racionalitás és a kormányzati racionalitás közé egyenlőségjel kerül, ami azt is jelenti, hogy a mindenkor kormány abban a hitben van, mintha ő volna az egész társadalom érdekeinek legjobb képviselője. Épp ezért meg van győződve arról, hogy amit akar és tesz, az az egész társadalom érdeke.

⁶ Azt evidenciaként kezeljük, hogy a kriminálpolitika „végállomása” mindig egy kisebbség kell, hogy legyen. E dolgozatban a diktatórikus elveken alapuló politikai berendezkedésekkel nem foglalkozunk. Csak ebben a formációban fordulhat elő, hogy — még ha ott sem kivételek nélkül — bevallva vagy tagadva egy kisebbség önkényesen kihasználja politikai erőfölényét a többséggel szemben, s rákényszeríti akaratát a többségre.

Az emberek feletti *formális és tényleges kontroll* lehetősége az elmúlt évtizedben jelentős átalakuláson ment át. A globalizáció egyik fő kérdése, hogy egy országot, egy régiót, egy földrészt ki tart *tényleges* ellenőrzés és befolyás alatt, vagy éppenséggel ki látja át, ki képes leginkább befolyásolni a jövő alakulását. Akinek *legjobb áttekintése* van az embereknek, azok bizonyos csoportjainak részint jelenlegi helyzetéről, részint a viselkedésük legfőbb motívumairól, többnyire annak van legnagyobb esélye arra is, hogy a jövőt befolyásolja. Az információ hatalom — halljuk gyakran. Az információk *rendszerének* ismerete, benne a fő mozgató elemek kölcsönös egymásra hatásának tudása, ma mindennél nagyobb lehetőséget biztosít arra, hogy ezek az ismeretgazdák a társadalom alapvető mozgásfolyamatait számukra kedvező irányba befolyásolják. Ezek az erők érdekeik érvényesítéséhez olyan bázissal rendelkeznek, aminek felhasználásával kitüntetett helyzetbe hozhatják magukat. Úgy tűnik, egyszer s mindenkorra véget ért az a korszak, aminek egyik fő jellemzője az volt, hogy az információkat az állam centralizálhatta. A decentralizációs időszak beköszöntével a polgár immár kevésbé kiszolgáltatott az államnak (ide értve valamennyi, az állam által életre hívott hatóságot, így a helyieket is), ugyanakkor a központi (és a helyi) közhatalom a korábnál kevésbé képes megvédeni az egyéni a partikuláris érdekek érvényesítőivel szemben. A közigazgatás új, az eddigieknél korlátozottabb lehetőségek között kell ellássa feladatait. Reális leszé, hogy az inga a centralizáció felől a másik irányba annyira kileng, hogy — a másik végponton — az információszegény egyén, társadalom, kormány teljesen kiszolgáltatott helyzetben lesz, mert a továbbiakban nem képes távlatosan tervezni. Döntései, cselekvései továbbra is elsősorban a múltban gyökereznek és nem a jövőre irányulnak, stratégiai tervezés pedig ilyen körülmények között a gyakorlatban nem létezik. Ennek számos jelével találkozhatunk már ma is. Nem kell túl messzire menni: vegyük észre a központi hatalom egyik legféltetemesebb eszközeinek, a büntetőjognak szerepváltozását az elmúlt ötven év tükrében!

A posztmodern másik jellemzője az értékekkel kapcsolatos *bizonytalanság*. A *közérdek* foglal helyet az egyik oldalon, a *társadalomra veszélyesség* manifesztálódása: a *társadalmi károkozás* jelenik meg a másik oldalon, a kettő között pedig óriásira duzzadt szürke zóna található, amelyen belül helytől és időtől, politikai és gazdasági helyzettől, erőviszonyoktól függően kerülnek tettek és magatartásformák hol az egyik, hol a másik végponthoz közelebb. A tapasztalatok azt mutatják,

hogy egyre inkább azok a cselekvések sorolódnak a nyerők közé, amelyek sokak érdekeit szolgálják, mégpedig egyre inkább függetlenül attól, hogy az államok vagy azok kisebb-nagyobb csoportja kedvező vagy kedvezőtlen értéktartományba sorolja-e be őket. Ezért látszanak pl. kizárhatatlannak a globális bűnözés bizonyos megnyilvánulási formái — mint erről a későbbiekben még szó lesz. Épp emiatt nincs az államoknak — még összefogásuk által sem — nyerési esélyük a széles spektrumban gazdasági érdekeket szolgáló szervezett bűnözéssel szemben sem. Ez ugyanis — az uralkodó elképzeléssel szemben — nem valamely szűk kör vagyoni gyarapodását, hanem részint széles rétegek reális szükségleteinek kielégítését szolgálja, s ugyancsak nagy tömegek egyetlen biztos megélhetési forrásaként funkcionál. A jóléti és a szegénybűnözés így fonódik szervesen egymásba. Egyrészt igaz, hogy a csillagászati profit — miként az „első” nyilvánosságban, a „felvilágban” is — csupán egy törpe kisebbség kezéhez jut el, őt gazdagítja. Másrészt azonban a „tisztos” megélhetés rengeteg ember, család számára vagy a bűnözés tradicionális formáinak (mint pl. lopás, rablás) egyike, vagy az első nyilvánosság (esetleg csak annak reprezentánsai) által megbélyegzett, el nem ismert, azonban eladhatósága folytán mégiscsak *használati értéket teremtő munkavégzés*.

3.2. *Mire alkalmas és mire alkalmatlan e politika? (Funkcionális, diszfunkcionális bűnüldözés, bűnözéskontroll)*

A kriminálpolitika abból a szakirodalmon alapul és már csak emiatt is a múltban gyökerező feltevésből indul ki, hogy

- a büntetéssel fenyegetés a nem kellően szilárd jellemű embereknek segítséget nyújt abban, hogy választási lehetőség elé kerülve a deklaráltan jót és ne a rosszat válassza,
- a büntetés megtorló jellegénél fogva, továbbá azáltal, hogy a büntetéssel sújtottban a kellemetlenség érzetét váltja ki, többnyire alkalmas a bűnisméltések megakadályozására,
- a büntetéssel fenyegetés, ill. a büntetés-kiszabás az egész társadalomban (de legalábbis a törvény szerint a jók közé sorolt többségben) megerősíti a jogkövetési készséget, egyúttal visszatérően kinyilvánítatik, hogy melyek azok a tabuk, amelyek megtorlás veszélye nélkül nem léphetők át.

A kriminálpolitika tehát abból a *feltevésből* indul ki, hogy az állam polgárainak többsége normakonform személyiségjegyeket mutat fel, s

csak egy kisebbség az, amelyik deviáns, öntörvényű. Azt is feltételezi, hogy vannak ugyan ingatag emberek, akik legszívesebben rossz útra térnének, ám jellemük nem eléggé erős ahhoz, hogy — amennyiben állami fenyegetéssel kellene szembe nézniük — eredeti elhatározásukat végre is mernék hajtani. Ezért — egy sajátos előny-hátrány vagy költség-haszon elemzés után — inkább választják a jogkövető magatartást, mint a jogsértést. A feltételezések közé tartozik az is, hogy a társadalom többségének erre a tabu-megerősítésre szüksége van. Sőt egyenesen elvárja az ő képviselőjére szerződött államtól, hogy egyértelműen deklarálja: mit szabad és mit nem.⁷

Tegyük hozzá: ez utóbbi kriminálpolitikai vélelemmel feltétlenül egyet lehet érteni. A baj csak az, hogy egyre nehezebb a kívánalomnak eleget tenni. A posztmodern társadalom egyik jellemzője épp az, hogy az embereket, de az államok vezetőit is mind gyakrabban hozza olyan helyzetbe, amikor a fehér (a jó) és a fekete (a rossz) mezője egyre ritkábban látszik egyértelműen, viszont a kettő közötti átmenet (azaz a szürke zóna, a fehér és fekete közötti átmenetek széles skálájával) mind jellemzőbbé válik. Az sem ritka, hogy egy jelenség, ami korábban a fekete tartományban volt, egyszer csak elkezd kiszűrődni, s bizonyos idő után fehérre válik. Az ilyen cselekmények kapcsán természetesen az előbbi felsorolás első és második pontjában körülírt feltevések is megkérdőjeleződnek.

Ehhez a változáshoz társul az az embereket mind gyakrabban érő hatás is, hogy a felettük gyakorolt *kontroll* több irányból hat, ám ezek egymásnak nincsenek alá-fölérendelve, s nem ritkán — az elvárásokat tekintve — ellentétesek egymással. (Például egyik elvárást erősíti a morál, de gyengíti a rövid távú anyagi érdek, a másikat épp fordítva: erősíti az anyagi motiváció, miközben szembe megy a morális értékkel.) Az nem kétséges, hogy a bűnözéskontroll megvalósítója formálisan továbbra is az állam. Kérdőjel csupán annak a mondatnak a végére tehető, hogy az emberek feletti kontroll-hierarchiában az állam vajon milyen ranghelyet foglal el. A globalizáció körülményei között nem csak az a kérdés tehető fel, hogy *kié a tényleges kontroll*, hanem az is, hogy *ha legfőbb kontroll nem az államé, akkor az államnak milyen lehetősége van kontroll-feladatának érvényesítésére*. A kérdésfeltevés legalábbis abban az esetben mindenképpen jo-

⁷ Az ún. restoratív igazságszolgáltatás a büntető eljárásnak és a büntetésnek további célokat is tételez, amelyek azonban kívül esnek a kriminálpolitikán, ezért ezekkel ehelyütt nem foglalkozunk.

gos, ha az állam kontroll-szerepébe nem pusztán magát az ellenőrzést, hanem akaratának kikényszerítési lehetőségét is beleértendőnek tartjuk.⁸

Az állami kriminálpolitika *diszfunkcionális működése* a szakirodalom egyik kedvelt témája. Nem ok nélkül. A kör ugyanis folyamatosan bővül, van miről beszélni, újat felfedezni, okokat elemezni. Ismét csak évszázadok (olykor évezredek) alatt kikristályosodott jogelvek látszanak meginogni, s szilárd erkölcsi alapokat nélkülöző tabuk kellene elfogadottá váljanak. Megint úgy tűnik — mint ez már előfordult az elmúlt évszázad közepe táján — hogy a problémákat összefüggéseiben megérteni próbáló kriminológiai szemlélet nélkül nem sokra megy a büntető jogtudomány. A kriminológia tárhatja fel azokat az — immár globális — összefüggéseket, amelyek hozzásegíthetik a politikusokat ahhoz, hogy sokoldalúbban legyenek képesek látni egy jelenséget, s ily módon az adekvát választ könnyebben találják meg.

A diszfunkcionális bűnmegelőzés „ékkövei”. I. A drogpolitika

A témakörrel már sokan és sokféleképpen foglalkoztak. Ezért megengedhető, hogy az alapvetéseket csupán slágvortszerűen vázoljam fel. Ezek között fog szerepelni — ez sem novum — néhány „szentségtörő” kérdés is.

Az első e kérdések sorában az, hogy *miért nincs* — ha nem is világszerte, de legalább egyazon kultúrközösségen belül, de ha ez sem megy, minimálisan egyazon állam fennhatósága alá eső területen — *egységes drogpolitika*? A szoros értelemben vett orvoslást szolgáló szerekkel most nem foglalkozunk. (Vajon amikről szó fog esni, azok — tágabb értelemben — nem esnek az egészség-gondozás körébe? De most ebbe se menjünk bele...)

Adva van három fajta, a drogok fogalomkörébe sorolt szer: az alkohol, a dohány és a kábítószeres kemény és lágy csoportjába tartozó megannyi változat. Az első kettőt csak érintjük, a harmadik csoporttal egy kissé bővebben is foglalkozunk.

Nézzük elsőként az *egészségügyi* hatásukat és következményeiket. Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a különféle drogok miként befolyásolják a használatukkal visszaélők életkilátásait, nem vitás, hogy a kábítószeres „kemény” csoportjába soroltak a legveszélyesebbek. Ha

⁸ Magának az állami kontrollnak a szükségszerűségével, indokoltságával, ezek terjedelmével e dolgozat keretei között nem foglalkozunk, bár a kriminálpolitika racionális és irracionális elemei szintén vizsgálandók.

azonban azt tartjuk szem előtt, hogy a lakosság idő előtti elhalálozásához — számszerűen — melyek járulnak leginkább hozzá: úgy messze a két legális drog csoportjába sorolt élvezeti cikk vezet. A dohány esetében e szer kártékony hatása különösen széles kört érint súlyosan, hiszen azt „élvezik” a csak kényszerűségből a dohányzóval egy légterben tartózkodó nem dohányosok (az ún. passzív dohányzók) is — gyakran évtizedeken keresztül.

Emberemlékezet óta ismert tény, hogy mindhárom szer jelentős *pszichikai* hatást fejt ki. A drogok mértéktelen — kábító hatást elérni kívánó mértékű — élvezői között a mi kultúrkörünkben nagy számban fordulnak elő olyanok, akik pótszerűen nyúlnak a drogokhoz, azért, mert bizonyos nem kívánt élethelyzetükből nem találnak kiutat, ezért a józanul meg nem kapott élethelyzeteiket bódult állapotban kísérlik meg elérni. Ugyanakkor tény, hogy a mértékletes fogyasztás — megintcsak a történelem ismeretlen homályába vesző évezredek óta — a világ legkülönbözőbb kultúráinak természetes része, a társasági élet egyik rituális eleme. Pontosabban: az egyes földrészeknek, az ott élt népeknek megvolt a maguk kábító hatású élvezeti cikke. Ezek körében helyet foglalt a most említett mindhárom drog. Fontos tudni: *csak azt a fajta drogot lehet eladni, amire reális, tömeges igény van.* Ennek az igénynek a forrása szétterülhet a teljes társadalomban, annak legszélesebb kor- és rétegcsoportjaiban, de korlátozódhat bizonyos szűkebb körökre, ún. szubkultúrákra.

Azt azonban tudjuk, hogy az emberek szenvedélyből sokan próbálnak megélni. Ezért azt sem haszontalan röviden áttekinteni, hogy a drogok termesztése, kereskedelme, forgalmazása kinek *mibe kerül.* Tekintettel mind a legális, mind az illegális drogok jelentős mértékű lánckereskedelmére, a termelési értékhez képest legnagyobb summát a végfelhasználónak kell fizetnie. Ennek a termelési költséghez viszonyított kiadásnak a nagysága (a nagyságrendek közötti különbség) számos tényezőtől függ. Szerepet játszik benne a termelt árú minősége, a termelési és végfelhasználói hely közötti távolság, a megtermelt áruféleség különlegessége, a legális és az illegális piac viszonya, a konkurrénciális körülmények (mire és mennyire sürgősen kell a megtermelt drog eladásából származó pénzüsszeg), a feketepiac szerepe az áruiterítésben, esetleg az illegális piac kizárólagossága, ezzel együtt a termelés — szállítás — forgalmazás — eladás láncolatában rejlő kockázati költségek és ezek szezonális változásai.

Ezek után azt a kérdést is célszerű feltenni, hogy *kinek mi a haszna belőle.* A termelőtől a fogyasztóig terjedő láncban mindenki jól jár, ám

eltérő mértékben. Többnyire a termelő aratja le a legkisebb mértékű extraprofitot és a nagykereskedő a legnagyobbat. A termék előállításától a felhasználóig vezető úton a termék jelentős átalakulásokon mehet, megy át, ami ugyancsak költséges munka lehet. A feldolgozó és a kereskedő osztózik a legnagyobb hasznon, de övéké a legnagyobb kockázat is. Mind a legális drogok illegális (fekete) piaca, mind az illegális drogok mozgatása, deponálása és terítése (mármint a kiskereskedőkhoz) viszonylag sok ember közreműködését, olykor számos szállítóeszköz igénybevételét és nagy utak megtételét igényli. Eközben — elvileg — bármikor és bárhol „porszem kerülhet a gépezetbe”. Ez veszteségként jelentkezik, amit (többnyire) előre vagy utólag belekalkulálnak az árakba. Ez a számítás egyik végponton (amikor a legális drog feketepeciaci kereskedelmére kerül sor) oda vezethet, hogy már nem éri meg az árut ily módon forgalmazni, mert a kockázat nagysága oly mértékűt érhet el (pl. sikeres és következetes vámellenőrzés megvalósításával), ami mellett az illegálisan forgalmazott árú csak akkor volna extraprofitál értékesíthető, ha a végfelhasználói ár magasabb volna a kiskereskedelmi árnál.

Azt tudomásul kell venni, hogy a drog valamennyi fajtájának termelője (ide értve minden olyan embert, aki e termékek mezőgazdasági előállításával foglalkozik) ezen anyagok előállításából él, tartja el magát, esetleg családját. Többnyire nem azért termel szőlőt, dohányt, marihuánát, mert ebből — figyelembe véve a ráfordítás költségeit — sokkal nagyobb bevételre tehet szert, mintha más termelne, esetleg ipari munkát végezne. Azért végzi ezt a munkát, mert ehhez ért, ehhez köti a család, a környezete, a vidék tradíciói. Vagy csak azért, mert a környéken semmi más eladható terményt nem lehet előállítani. Ha nem természeténél fogva a drog valamelyik fajtáját, a következő lehetőségek közül választhatna: elvándorolhatna, hajléktalanná válhatna vagy egészen egyszerűen éhen halhatna. Ez az oka azon kísérletek kudarcainak, amelyek megpróbálták pl. a kolumbiai parasztokat „jobb belátásra bírni”. Miután a hatóságok fölégették kábítószer-ültetvényeiket, a területet kukoricával vetették be. A szándék első látszatra jónak tűnt — csak a kukoricát nem volt hol és kinek eladni...

E sorok írójának meggyőződése, hogy a jelenlegi tragikus, és már hozzánk is „begyűrűzött” kábítószer-helyzetnek legfőbb oka abban a politikában keresendő, amelyik a drogkereskedelmet meg szeretné szüntetni, vagy legalábbis radikálisan vissza kívánná szorítani. Emlékezzünk a tényre: az észak-amerikai kontinensen a szervezett bűnözés az állami

alkohol-tilalom következtében jött létre, s vált előbb ott, majd lassan az egész világot behálózó hatalommá. Ugyanezt a hibát elkövette — hetven évvel később — az agonizáló Szovjetuniót megmenteni szándékozó jószándékú pártfőtitkár ostoba rendelkezésével. Tiszavirág-életű akciója elegendő volt az amúgy is széthulló-félben lévő birodalom területén korábban soha nem ismert szervezetszerű bűnözés beágyazódásához a társadalomba. Ezekből a jelenségekből az is következik, hogy a tiltott kábítószeres piac sem úgy nézne ki, mint azt jelenleg tapasztaljuk, hanem megint messianisztikus hittel (ha jobban tetszik a kifejezés: fundamentalista megszállottsággal), nem tüzzel-vassal próbálnák a drogélvezetet megszüntetni. A központi hatalmak — féltve lakosságukat az újabb mételytől (mert azt már belátták, hogy drasztikus eszközökkel sem az alkohol, sem a dohányzás rabjaival nem tudnak mit kezdeni, azon kívül, hogy irdatlan pénzeket investálnak az adófizető, és többnyire nem szenvedélybeteg lakosság pénzéből kezelésükre, rehabilitálásukra) — hadat üzentek a 20. század második felében robbanásszerűen terjedő drogfajták (jobb helyeken csak majd) mindegyikének. Tckintettel arra, hogy az igény ettől nem csökken (már csak azért sem, mert ugyanezen államok korántsem ilyen aktívak a mértéktelen drogfogyasztást kiváltó okok feltárásában és kezelésében), az államok jelentős részének vezetői — többnyire előbb mit sem sejtve, később hallani sem akarva e tényről — a valóságban szövetségre lépnek a kábítószer-kereskedőkkel, ez utóbbiak extraprofitjának csillagászati mértékűvé tételében. Azt az elmúlt évtizedek jelenségei alapján nem nehéz megállapítani, hogy

- a társadalmakban lejátszódó kedvezőtlen folyamatok, zavarok hatására a kábítószer-felhasználási igény folyamatosan növekszik,
- a kereskedők ezeket az igényeket igyekeznek minden tőlük telhető eszközzel kielégíteni, sőt ezen túl is mindent megtesznek annak érdekében, hogy újabb felhasználókat toborozzanak (bár olyan lehetőségeik nincsenek, mint a dohány-világéceknek, amelyek mindent elborító reklámozónnal növelhetik forgalmukat, eközben mindenki tudomására hozzák, hogy a dohányzás káros az egészségre),
- mivel számos kormány — az utóbbi időben globális méretekben — igyekszik lehetetlenné tenni ezt az igénykiszolgáló tevékenységet, nagy veszteségeket okozva termelőnek, de főleg az extraprofit javára szert tevő kereskedőknek, a forgalmazók kénytelenek árai-

kat emelni, a kábítószer-élvezők pedig mind magasabb összegekért hozzájutni szenvedélyük tárgyához. Ennek folytán a kormányok (továbbá az ő térfelükön álló nemzetközi szervezetek) egyik oldalon, a kábítószer-kereskedők (valamint az ő térfelükön „focizó” nemzetközi szervezetek) a másik oldalon pillanatnyilag végelethatalannak úrnő adok-kapok harcba bocsátkoztak. Ennek a küzdelemnek várhatóan nyertesei nem, legfeljebb vesztesei lesznek: az egyre nagyobb pénzüsszegeket előteremteni kényszerülő szenvedélybetegek, az állami egészségügyi szolgálat és az igazságszolgáltatás a folyamatosan súlyos bűncselekményeket elkövetni kész drogosok „kezelésével”.

Nem kizárt, hogy az államok (elsősorban a nagyhatalmak) által kijelölt út hosszú távon járhatatlan, klasszikus zsákutca — mint ezt már néhány európai, ma még a többség által elítélően liberálisnak bélyegzett ország számos polgára és hatósága észrevette. A kormányok és a mögöttük álló politikusok többsége azonban mintha még nem tanult volna a 30-as évek Amerikájának és a gorbacsovi Szovjetunióknak kudarcaiból. A kulturális kötöttségek, a konzervatív, múltba tekintő és nem a jelen kihívásaira adekvátan válaszolni képes és kész *politikai és állami reakciók* világszerte késnek.

Milyen következményekkel jár a jelenlegi drog-kriminálpolitika? Íme néhány, a számtalan hatás közül:

- A felderítés érdekében — világszerte — óriási, *drágán* kiképzett és fizetett apparátus dolgozik, valamennyi mértékadó információforrás egybehangzó állítása szerint rendkívül alacsony hatásokkal.
- A teljes tilalom eredményeként a továbbra is többnyire zavartalanul működő és a tilalom miatt is nagy profitot hozó vállalkozások magasan szervezettekké váltak. Létrejött a droggereskedelemre alapozott szervezett bűnözés, annak immár részben önállóodott alfajaival (embercsempészet, prostitúció, pénzmosás, egyes legális gazdasági területeken döntő vagy kizárólagos befolyás szerzése).
- Az illegális járulékos tevékenység további adókiesést jelent az államnak.
- A legális világgal való összefonódáshoz, az illegálisan megszerzett pénz legális piacon való elhelyezéséhez szükség van megvesztegetésre. A korrupció üldözésére *drága*, jól megfizetett alkalmazottakat foglalkoztató apparátusokat kell létrehozni és működtetni. A korrupció természetéből fakadóan azonban ezek az intézmények alacsony hatásokkal működnek.

- A bűnözés e fajtájának büntetés-végrehajtása *drága*, mert a bűnelkövetőket többnyire hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetésre ítélik, miközben jelentős részüket egészségügyi kezelésnek is alá kell vetni.
- A szelektálás nélküli kriminálpolitika azért is *drága*, mert — minél hatékonyabb a bűnüldözés, annál inkább — nagymértékben kell számolni a drog kiskereskedelmi forgalomban történő megvásárlásához szükséges pénz tiltott módon történő előteremtésével. Minél több sikert aratnak a hatóságok a termelő és az elosztóhely közötti szállítmányok „lebuktatásával”, minél eredményesebben derítik fel a dealer-hálózatokat, annál nagyobb az a kereskedelmi kockázat, amit a fogyasztónak meg kell fizetnie. Alacsony kockázat mellett (vagy bizonyos drogok esetében a tilalom feloldása következtében a kockázat megszűnésével) a drog ára jelentős mértékben csökkenhet, egészen olyan szintre, amit a legális szférában megszerzett jövedelemből is meg lehet fizetni.
- A tilalom, a lebuktatói való félelem miatt (is) *drága* a kezelést, illetve a rehabilitációt szolgáló egészségügyi ellátás. A titkolózás következtében a kezelésre szorultak nem vagy csak későn jutnak a kezelő hálózatba, ami költségnövelő tényező. Az illegális miatt a kezelésre szorultak nem vagy csak részben deríthetők fel, az élvezeti cikkek minősége változó, töménysége gyakran a megszozott többszöröse. Ezért a feltétlenül szükségesnél is nagyobb a súlyos mérgezések, illetve halálesetek száma.
- A vázolt kontraproduktív kriminálpolitika rontja az országról alkotott képet, hiszen — bár ez nem egyedülálló — azt a látszatot kelti, hogy az állam, noha nagyon szeretne, nem képes úrrá lenni egy társadalomra nagymértékben veszélyes jelenségen. Úgy tűnik, mintha az állam nem volna eléggé erős, bürokráciát nem volna képes akarátának végrehajtására rávenni, vagy (s ez még az előbbinél is rosszabb) csak a látszatát kelti annak, mintha fel akarna lépni a jelenség ellen, pedig valójában közömbös vele szemben.

A diszfunkcionális bűnmegelőzés „ékkövei”. 2. A pénzmosás elleni fellépés

A kábítószer-forgalmazásból és más látható illegális tevékenységből származó extraprofit többsége előbb-utóbb átvándorol a legális gazdaságba. Az állam számára ezt követően csak akkor válik üldözhetővé az alapcselekmény, ha valamilyen — életszerűen elő nem fordul — szerencsés véletlen során az oksági kapcsolat a későbbiek során is felfedezhető és

bizonyítható marad, vagy utóbb azzá válik. A legális gazdaságba sikeresen átmosott pénz ráadásul már hasznos szerepet tölt be: fellendít, munkahelyeket teremt, a társadalom számára pozitív előjellel bír.⁹

Az emberi, a személyiségi jogok védelmének éppúgy, mint a kapitalizmus egyik alapelveinek: az üzleti titok óvásának talán etikailag legkényesebb fejezete a *bankitok* szentségének védelme. A különböző államok kormányai szinte nevetséges módokon próbálják rászorítani a bankokat (nálunk újabban már a könyvelőket, adótanácsadókat is) az általuk gyanúsaknak ítélt pénzmozgások bejelentésére.¹⁰ Ha azonban ez bármi oknál fogva elmarad: a hatóságok az esetek többségében nem tudják meg a pénzelhelyező nevét, s éppígy nem képesek az illegálisan, bűnösen szerzett pénzt sem elkobozni, sem zárolni. (Viszonylag az a legkevésbé kedvezőtlen végkifejlet, ha a bűnelkövető sem tud pénzéhez hozzájutni. Ebben az esetben a bűnös és az állam, valamint az állam által reprezentált lakosság egyaránt vesztes, a haszonélvező egyedül a bűnös pénzt haszonnal forgató bankszektor.)

E dolgozat írása közepette rázta meg az egész világot a New-York-i World Trade Center összeomlása. 2001. szeptember 11. óta valószínűleg a bűnüldözésben is új időszámítás kezdődött. Vélhetőleg, az első sokk és harag elmúltával a nyugati civilizáció lakossága (olykor csak a kisebbsége által megválasztott) többségének irányítói pozícióba került reprezentánsai már nem csak azt fogják konstatálni, hogy a bűnözés (benne a szervezett bűnözés és annak egyik válfaja: a terrorizmus) globalizálódott. Vélhetően előbb utóbb a bűnbakkeresést felváltja az okok kutatása. És természetesen egyszer — talán inkább előbb, mint utóbb — újragondolásra kerül a *társadalomra veszélyesség* is, mégpedig egyre inkább annak (büntetőjog)szociológiai tartalma tükrében és *globalizációs szempontok* alapján. Ugyancsak remélhető, hogy nemcsak felgyorsul a bűnüldözés és a bűnmegelőzés európai egységesülése, hanem a bűnösök leleplezését és a bűncselekmények elkövetésének és elkövetőinek bizonyítását eddig ellehetetlenítő aka-

⁹ Ld. erre SZIKINGER I.: Szentségtörő gondolatok a szervezett bűnözés elleni küzdelemről. *Béluji Szemle*, 1997/7–8. 38–50.

¹⁰ Akkor valójában mi a bank feladata? Bizalmi alapon nyugvó pénzkezelés, vagy nyomozás is az esetleg bűnös pénzek után? Az eset persze nem egyedülálló: sok helyütt (Magyarországon is) az orvost is kötelezi az állam a hippokratészi esküje részbeni megszegésére, amikor feladatává teszi, hogy ha bűncselekmény gyanújával találkozik orvosi kezelése során: tegyen feljelentést.

dályok egy része is meg fog szűnni.¹¹ Újra kell végre gondolni a szabadság és a biztonság erkölcsi dimenzióit csakúgy, mint a humánus büntető igazságszolgáltatás vezérelveit. Sőt talán azt is, hogy mit ér a büntetőjog, a büntetés azokkal szemben, akik a *szervezett bűnözést már nem vagyoni előnyért, hanem meggyőződésből űzik*. Akik fanatikusan hisznek abban, hogy tetteikkel igaz ügyet szolgálnak, olyan fontos eszmét, aminek győzelméért nem drága semmi, így saját életük feláldozása sem. Ezáltal a kockázatok új dimenziói tárulnak szemünk elé. S akiket környezetük — borzalmas tetteket követően — nemzeti hősként tisztel.

A diszfunkcionális bűnmegelőzés „ékkövei”. 3. A környezetvédelmi politika

A globalitás és a lokalitás hasznainak és kárainak ellentmondásos szövevénye az, ami környezetünk múltjában és jelenében történik — a jövőjével. „Rövid távú” és kis térségeket érintő gazdasági haszon a mérleg egyik, hosszú távú és visszafordíthatatlan káros folyamatok következményei a másik serpenyőjében. A nemzeti jogalkotások formálisan soha számon nem kért büntető jogszabályokat hoznak a környezet-szennyezők elrettentésére. Ugyanakkor a környezetpusztítás — a legkülönbözőbb módokon — zavartalanul folytatódik. A legfőbb környezet-szennyezők (közötük a világ — pénzügyi szempontból — leggazdagabb országa) pedig — cinizmusukat bizonyítva — alá sem írják azokat a nemzetközi megállapodásokat, amelyek megvalósítása nélkül, mai ismereteink szerint, a világ hamarosan lakhatatlanná válik.

A rövid távú — elsősorban gazdasági — haszon megszerzésének lehetősége általános és különös szinten egyaránt minden hosszú távú racionalitást elnyom. Zavartalanul folytatódik a levegő, a víz, a növényzet, az állatvilág, egyéb természeti kincseink pusztítása, aminek során — legalábbis jelenlegi tudásunk szerint — vissza nem fordíthatónak látszó folyamatok zajlanak. Miközben — a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt — tyúkpercek folynak és tyúktolvajokat zárnak

---

¹¹ Az Egyesült Államok elnöke, George W. Bush bejelentette, hogy nemcsak a terroristákat üldözi, hanem azokat is, akik menedéket adnak nekik. E sorsban osztoznak majd azok az államok is, amelyek — közvetve vagy közvetlenül — támogatást nyújtanak a terroristáknak. E fenyegetés szerint vajon a banktitok nemes elve mögé rejtőzködő pénzmosodák (így pl. az európai Svájc, vagy az EU-tag Luxemburg, az EU-tagságra pályázó Ciprus — hogy az USA-beli Las Vegas játékkaszinóiról ne is szóljunk) is célországokká fognak válni?

börtönbe, az élhető jövő pusztítói akadálytalanul fejtik ki rövid távon nagy haszonnal járó, jólétet biztosító tevékenységüket.

Vannak természetesen a diszfunkcionális bűnüldözésnek *nyertesei* is. Ilyenek azok a cégek, amelyek a legális vagy illegális forrásból származó extraprofitjukat állami segítséggel növelik. Ezek közé nemcsak a már említett drog-közeli vállalkozások tartoznak, hanem pl. azok a szoftver-, lemez- vagy filmgyártó hatalmasságok is, amelyek gyakran a termékkel arányban nem álló extraprofitját az állam az illegális végfelhasználók büntetőjogi fenyegetésével is biztosítja. („Világ multijai egyesüljete!” — szól a kissé aktualizált, másfél száz éves mondás.)

A közmorál az előbbi esetben éppúgy nem egyezik a hivatalos felfogással, mint a fekete (szürke) piac megítélése során. Az embereket nem érdekli, hogy a korábbi KGST, a későbbi vietnámi, kínai stb. piacra bekerült árú miért (olykor jelentősen) olcsóbb akkor is, ha minősége nem rosszabb a szupermarketekben kapható társaiknál. (Mellesleg: az emberek többségét a márkavédelem érdekében kifejtett állami fáradozás sem tudja „izgalomba hozni.”) *A lét meghatározza a tudatot* — társadalmi berendezkedéstől függetlenül. Amíg nagy tömegek élnek a létminimum határán, lényegében szegénységben, amíg sokaknak nem sikk nagypolgárságnak berendezett boltokban márkás árukat vásárolni, addig a hatalom nem számíthat a lakosság együttműködésére a kétes eredetű árúk bojkottálásában. S mivel sokak számára igény az adóelvonás elől kivont árucikk, ezért aki ezek forgalmazását korlátozni kívánja, aki arra ösztönöz, hogy azonos minőségű (vagy gyengébb, ám a vásárló igényének megfelelő) árucikket drágábban kelljen megvenni, az a kispénzű vásárlóban nem számíthat partnerre.¹² Az állam — közvéleményi támogatás nélkül — egyedül vívta-vívja harcát az olaj- és borpanszolók, a hamis vagy hamisított árukat forgalmazók, a védjegy nélküli dohányterméket árulók, a lassan szürkülő, reális szükségleteket kielégítő feketegazdaság ellen. Rövid távon — eltérő mértékben — nyertes mind a termelő, mind a forgalmazó, mind a vásárló. Vesztés mindenki, aki ebben a kereskedelembe nem vesz részt, de aki részesülhetne az államkinctárba be nem folyt adókból. A kör ördögi, mert épp a támogatandók nem kapnak szükségleteiknek megfelelő se-

¹² Jelzésszinten azért utalni kell arra is, hogy a lakosság túlnyomó többségének élményszerű emlék, hogy egyrészt a termék ára és a minőség között nem mindig van szoros kapcsolat, másrészt az, hogy évtizedeken keresztül csak „KGST-piac” minőségű termékeket lehetett kapni a boltokban is. Ez pedig azzal jár, hogy a mai tehetősebbek is „gényekben hordozzák” a bővít, mint normálisat.

gélyt, kiegészítő pénzforrást, munkaalkalmat, azért, mert elsősorban ők vásárolnak a költségvetés adóbevételeit kurtító árucikkekből. Természetesen nem csak ők....

Kérdésként tehető fel, hogy a közmorál által tolerált illegális (feke)te gazdaság közvéleményi akceptálása hol, és miért pont ott ér véget? Milyen szinten, miért ott és milyen kritériumok alapján ér össze egyik irányból a hatalmi, másik irányból a lakossági társadalomra veszélyesség? Melyik az a mennyiség, ami olyan minőségi változást okoz a közvéleményben, ami kiváltja a morális elítéléshez szükséges rosszallást? Ezekre a kérdésekre ma még nehéz volna kielégítő, tények által alátámasztott válaszokat adni.

3.3. Normakövetés kikényszerítése a kriminálpolitikán kívül

A társadalom léte: fennmaradása és fejlődése szempontjából alapvetően fontos játékszabályok betartásának biztosítására, a társadalomra súlyos veszélyeket jelentő cselekmények elkövetésének megakadályozására ismételten át kell gondolni a teljes bűnmegelőzési rendszert.¹³ Ugyancsak újra kell fogalmazni az alkotmányos jogállamiság keretei között megengedett, megűrt és tiltott engedélyek és tilalmak teljes arzenálját.

Első feladat annak tisztázása, hogy hol vannak az *állami kontroll határai*? Egyáltalán milyen célt szolgál az állam, milyen szerepet játszik az állam kontroll-funkciója? Nemkülönböztetve érdemes arról is elmélkedni, hogy milyennek kell (és milyennek nem szabad) lennie az állam és polgárai viszonyának? Milyen szerepet játszik az egyik és milyen a másik? Milyen következményekkel jár az uralmi- és tulajdonformák megváltozása az ezzel — közvetlenül vagy csak közvetve — érintett szervezeti egység stabilizálására?

Ezeknek a szempontoknak a figyelembe nem vétele rengeteg kárt okozott az utóbbi évtizedekben. A ki nem hordott fejlődési fokozatok nélküli, „nagy ugrásokkal” jellemezhető *erőltetett modernizáció* „eredményei” hatalmas pusztítást keletkeztettek. De éppígy az utólag már bizonyíthatóan káros ideológiai alapokra (is) építkező, és elsősorban a

¹³ Erre annál inkább szükség van, mert — mint néhány példából láthattuk — a római jogelveken nyugvó kriminálpolitika épp a legveszélyesebb bűnelkövetőkkel szemben garantáltan hatástalan, hiszen meg van győződve arról, hogy ő és tette az igaz, a vele egyet nem értők — így közöttük bírái — pedig a valódi bűnösök. Amennyiben nem egy-két ember, hanem embermilliók vélekednek így, akkor egy globalizálódott világban érdemes megfontolni: vajon logikusan mindebből mi következik?

múltba tekintő rendszerváltások, az e folyamatokban megnyilvánuló *fundamentalizmus*, *ortodoxia* is megtermette környezetünk mérges gyümölcsseit. A *küldetéstudat* nem csak a fejlődő világban fejt ki — a maga szempontjából sikeres — pusztító hatását, hanem mindenütt, ahol a civil társadalom erőtlén és a civil kurázsi nem képes partneri hatalmat maga köré szervezni.

Az előbbi megállapítás alátámasztására íme két példa a rendszerváltás utáni időszak legellentmondásosabb területéről: a mezőgazdaság köréből. Mint emlékezetes, egy mára eljelenítetlenedett és darabjaira hullott párt elérte, hogy a társadalom egy jól körülhatárolható részének képviselőjét zászljára tűzve, az e körbe tartozó emberek jelenét és jövőjét egyszer s mindenkorra tönkretégye, s egyúttal az egész társadalomnak fel nem mérhető károkat okozzon. A rombolás elsősorban nem gazdasági (az is), hanem erkölcsi, mert értékrendet rombolt szét anélkül, hogy a szétzüllesztett helyébe bármit adott volna — demagógián kívül. Az első lépés a (ma már mindegy, milyen okokból — már akkor is küldetéstudattal a háttérben — létrehozott) *közösségi gazdálkodási forma* nem kis nehézségek árán való *megszüntetése* volt.¹⁴ A hatékony földművelésre és gazdálkodásra képtelen, e föld iránt érdektelen emberek természetesen az első alkalmat megragadták, hogy (legalábbis számukra) jó pénzért szabaduljanak a nyűgtől. Ekkor jött el a zseb-szerződés kora, azaz megindult az ország *mezőgazdaságának önkéntes neokolonizációja*.¹⁵

¹⁴ Mint emlékezetes, a kárpótlás iránt a kezdet kezdetén szinte senki nem érdeklődött. Az első kormány erőfeszítéseire volt szükség ahhoz, hogy a megnyomorítottakban vagy azok utódaiban felkeltse az érdeklődést a tulajdonszerzés iránt. Hosszas fáradozással sikerült a régióban pártját ritkítónan korszerű mezőgazdálkodást egy évtized alatt a 70-es 80-as évek Lengyelországának szintjére züllesztetni. Fejlődés-képes középbirtokok helyett nadrágszűjparcellákat kellett (volna) megművelni úgy, hogy az ott termelt árú versenyképes legyen a korszerű tömegtermelésre berendezkedett (és államilag jelentős mértékben szubvencionált) nyugati termékekkel. A tényleges eredmény — túl a gazdasági kudarcon — a közösségi érdekképviselő tönkretétele, méghozzá *hosszú távon*. Az állami segítségnek csakúgy, mint az állami kontrollnak vége szakad, s ami ma a mezőgazdaságban van, az legfeljebb valamelyik dél-amerikai banánközvértársaság virsafaíjához hasonlítható. (Azzal a nem csekély különbséggel, hogy ott alacsony bérrrel, tömegesen, versenyképes árúkkal halmozzák el a világot — egyre inkább hazánk piacait is.)

¹⁵ Természetesen megteheti bármely kormány, hogy ezt nemzetellenesnek kiáltja ki. Azt is, hogy ingyenes telefonvonal rendelkezésre bocsátásával az osztozkodásból kimaradottakból (az öntudatos magyar gazdákból) besúgó-hálózatot épít ki. Ezzel azonban viseli annak ódiáját, hogy ezt az elesett réteget — már *rövid távon* is — még

Valószínűleg a közeljövő egyik központi kérdése lesz, hogy mit kezdünk a *szervezetek bűnözése* kérdéskörével. Egyáltalán milyen szempontok alapján lehet azt megállapítani, hogy melyik szervezet tevékenysége bűnös, és melyiké nem? És ha e kérdés megválaszolásában — tegyük fel — sikerül egyetértésre jutni, miképp lehet a közkár-okozó magán-hasznosságot közhasznossággá transzformálni? Azt előre lehet „borítékolni”, hogy büntetőjogi eszközökkel nem (sőt olyan eljárásjogi furfangok segítségével hívásával, mint pl. a bizonyítási teher megfordítása sem) lehet célhoz érni. A károkozással megszerezhető haszon számos esetben olyan mértékű lehet, amellyel szembe egyszerűen képtelenség megfelelő elrettentő erőt állítani. Ebből adódik, hogy valószínűleg a teljes problémakört alapvetően más irányból kellene megközelíteni.

A társadalomra veszélyesség helyébe a *társadalmi hasznosság* alapvetően két módon léptethető: a *köz- és a magánérdek harmonizálásával és a kontroll erősítésével*. Jelen világunk törvényszerűségei abba az irányba hatnak, hogy az előbbinek nagyobb esélye van az utóbbival szemben. A társadalom szerkezete és mozgásjellemezői változtak meg oly módon, hogy bár a kontroll erősíthető, azonban az élet számos fontos területén az ennek érdekében befektetett költség nincs arányban az eredményeként jelentkező haszonnal. A hatékony kontroll — feltéve, hogy ez nem orwelli körülmények között történik — egyszerűen túlságosan drága. Marad tehát az érdekek egyeztetése. Az adófizetők pénzből fenntartott államapparátus, a polgárok által megválasztott törvényhozás ebbe az irányba kell, hogy elmozduljon. Olyan szabályozásra van szükség, ami eléri a köz által kívánatosnak tekintett cselekvést. Észre kell vennünk, hogy a befolyásolásnak nem is legsúlyosabb, nem is végső, hanem csak egyik — különösen a szervezetek vonatkozásában egyre inkább eljelentéktelenedő — eszköze a büntetéssel fenyegetés.

3.4. Rétegfüggő válaszok a társadalomra veszélyességre

Bevezetőképpen rögzíthetjük: a társadalomra veszélyesség *nem* értéksemleges (érték-közömbös) fogalom. Benne tükröződik a hely, az idő és a véleményalkotó értékrendje, s ebből fakadóan a vizsgált jelenségről alko-

---

inkább atomizálja, még kiszolgáltatottabbá teszi. Hogy ezt a fundamentalista ötletet ténylegesen lehetetlen egy, az Európai Unióba integrálódó, az ott érvényes játékszabályokat átvenni köteles országban ténylegesen végrehajtani? Hogy emiatt az elmúlt tíz év agrárpolitikájának hasznos oldaláról nem lehet beszélni? Ez a tény ma sokakat nem zavar.

tott (érték)jitélete. A fogalom tartalma változó, s a cselekményről alkotott vélemény is folyamatosan módosul. A köznapi és a hivatalos felfogás egyazon cselekményről egybeeshet és különbözhet egymástól. Az egybeesés és a különbözős ténye és mértéke szintén változhat. A változás okai számosak. Közöttük mindenképpen említést kell tenni arról, hogy az fakadhat mind a közvéleményi, mind a hatalmi nézetek átalakulásából.

Bonyolulttá váló világunkban már nem csak a hatalom és az egyén formálja a nézeteket (így a társadalomra veszélyességről kialakuló elképzeléseket), hanem több más erőmező is szerepet játszik benne. E körben tartjuk számon az állam, a gazdasági élet, a közvélemény és a közvetlen környezet szereplőit. Azt azonban hiba volna tagadni, hogy — miként a múltban, úgy — a jövőben is elsősorban a *kultúra által közvetített értékrend* a legfontosabb determináns. Emiatt van az is, hogy — mint erre a kriminológia egyik jól ismert elméletének, a kultúrkonfliktus-elméletnek képviselői már évtizedekkel ezelőtt rámutattak — nemcsak különböző kultúrkörökhöz tartozó államok nincsenek egyetértésben számos tett megítélését illetően, hanem olykor egyazon államon belül sem egységes az állásfoglalás valamely tett morális előjeléről.

Az eltérő nézetek többféle formában öltenek testet. Előfordul, hogy az állam fennhatósága alá tartozó területen valamely kisebbség, ténylegesen vagy látszólag legitim módon és eszközökkel akarja kieroszakolni saját elképzeléseit a többséggel szemben. (Ez jellemző a diktatúrákra.) A következő eset, amikor egy kisebbség hatalmi eszközök és jogosítványok nélkül megkísérli minden rendelkezésre álló eszközzel tudomásul vetetni, hogy a többségi normák rá nem érvényesek. Helyükbe saját (többnyire forradalminak vagy épp ellenkezőleg: archaikusnak mondott) normarendszerét próbálja meg állítani. (Ezt a gyakorlatot folytatják a terroristák, akiknek a köznyugalom számára legveszélyesebb al csoportját azok alkotják, akik elképzeléseiket fanatizált, saját életüket is a „szent ügyért” feláldozni képes végrehajtottakkal, erőszakos módon valósítják meg. A másik csoportra szolgáltatnak példákat azok a kisebbségi képviselők, akik azt szeretnék elérni, hogy rájuk a többségi társadalom által elfogadott, jogi formába öntött szabályok egy része ne vonatkozzék.) Ismét egy másik — előbbieknél a mi „égyövkön” elterjedtebb — eset, amikor a többség akarja kikényszeríteni nézeteit a kisebbséggel szemben. (Ennek általunk elfogadhatónak tekintett változata jellemző számos demokráciára. Sok helyütt azonban — olykor válogatás nélkül — bizonyos személyek, ezek csoportja ellen irányul a többségi normarendszer.)

A rétegfüggő válaszok alapvetően három tényezőtől függenek: mitől félünk, s mitől nem; melyek azok a cselekedetek, amelyeket *eltélik*, s melyek, amelyeket nem; melyek azok a tettek, amelyeket olykor vagy visszatérően *megvalósítunk*, s melyek, amelyeket nem. Ehhez járul olykor egy speciális *beállítódás*, ami egyrészt a lelkiismeret hangja, másrészt az ennek elnyomását szolgáló önfelmentő magyarázatból tevődik össze.

Míndezeknek megfelelően a kihívásokra négyféleképpen reagálhatunk:

- Valamely lehetséges döntést, cselekvést, mint devianciát elítéljük, még hozzá annak ellenére, hogy olykor magunk is ezt a probléma-megoldási módot választjuk. (Ilyenkor megindokoljuk, hogy ránk itt és most az előírás, kötelem miért nem vonatkozik.)
- Valamely lehetséges döntést, cselekvést, mint devianciát nem ítéljük el, bár tudjuk, hogy annak megvalósítása ellenkezik a hivatalos felfogással. A megengedő szemlélet mögött elsősorban az a tény húzódik, hogy a meg nem engedett probléma-megoldási móddal mi is élünk, vagy a tilalmat erkölcsi elveinkkel ellentétesnek tekintjük (olykor az utóbbi ok adja az előbbi tett támaszát).
- Valamely lehetséges döntést, cselekvést nem ítéljük el, noha magunk ilyen magatartást soha nem tanúsítunk. Leginkább vagy azért, mert ilyen döntés elé nem kerülünk, vagy azért, mert a(z) egyébként hivatalosan deviánsnak minősített) döntés meghozatalát, cselekvés végrehajtását túlságosan kockázatosnak tartjuk.
- Valamely lehetséges döntést, cselekvést, mint devianciát elítéljük, a tilalommal olyannyira azonosulunk, hogy azt önként, morális okokból soha nem szegjük meg.

Azt tévedés volna gondolni, hogy ezek a beállítódások — akárcsak egyetlen embernél is — élethossziglaniak. A környezeti változások olykor meglepő fordulatok produkálására képesek. Különösen így van ez jelentős társadalmi átalakulások időszakában, amikor a beállítódást segítő, iránymutató fix pontok eltűnnek, időlegesen vagy véglegesen zárójelbe kerülnek. Bár többé-kevésbé minden ember autonóm gondolkodású, ítéleteit részint interiorizált, részint érdek-vezérelte elvei alapján hozza meg, mégis hiba volna azt képzelni, mintha a környezetében bekövetkező gyökeres változások nem befolyásolnák döntéseit, cselekvéseit. Ezek a változások olykor rapid módon zajlanak (gondoljunk az 1989-1990-es évek sorsfordító eseményeire), olykor szinte észrevétlenül épülnek bele — elsősorban — a tudattalanunkba. (Ilyeneknek tekinthetők azok az új elvárások, minták, amelyek az utóbbi 10-12 évben értek bennünket.)

Szociológusok véget nem érő ismertetései szólnak a *rendszerelváltás* hatásáról a magyar társadalomra. Számos — elsősorban a bűnmegelőzés témakörében mozgó — tanulmány számol be a rendszerelváltás és a bűnözés viszonyáról. Kevesebb szó esik a változatlanságokról, valamint a változások, a változatlanságok és a társadalomra veszélyes cselekmények viszonyáról. Azt jól tudjuk, hogy a rendszerelváltás környékén hirtelen számos tetről kiderült: máról holnapra elmúlt társadalomra veszélyességük. Ezeknek a dekriminalizált (sőt depönalizált) tetteknek egyik része természetesen már *korábban sem volt veszélyes* a társadalomra (legfeljebb a társadalom képviselőjét ellátó hatalmi-uralkodó rendszer létrehozásához), másik része a társadalmi berendezkedés megváltoztatásával (mármint, hogy államunk átvonult a szocializmusnak nevezett formációból a kapitalizmusba) megváltozásával vált — immár a jelenlegi — társadalom számára veszélytelenné. Ugyanakkor újabb — majd az utókor dönti el, hogy ténylegesen vagy csak annak képzelt — társadalomra veszélyes magatartásformák születtek. (Ezt bizonyítják az utolsó tízegynéhány év büntetőjogon belüli kodifikációs rohamai.) Vannak azután olyan cselekmények is, amelyek társadalomra *veszélyessége fokozatosan csökken, majd elhal* (pl. a deviza-bűncselekmények). Ennél érdekesebbek azok a társadalom mélyén rejtőző lassú változások, amelyek egyrészt a társadalomra veszélyes cselekmények korábban tömeges elkövetésének önkéntes felhagyásával járnak (miközben a hivatalos megítélés mit sem változik), illetve azok, amelyek társadalomra veszélyessége — bár az elkövetés korábban sem volt tömeges — mindinkább elfogadottá válik.

Nyomban le kell szögezni, hogy az utóbbi két eset egyikében sem a büntetéstől való félelem növekedése hatott az emberekre. Kivételesen mindig a szükségletekben, illetve a szükséglet-kielégítésekben bekövetkezett lassú változások idézték elő a korábbi szemlélet módosulását, illetve a korábbi gyakorlattal való felhagyást. Minél szélesebb kört képes elérni egy viszonylagos jólét, minél inkább van lehetőség — gazdasági szempontból is — a legális és illegális alternatíva összehasonlítására, annál kevésbé csábító az illegális megoldás (pl. KGST vagy kínai piac kontra hipermarket). A legalitás terjedése az illegalitás rovására azonban más tényezők által is befolyásolt. Ilyenek pl. az adókövetésre csábító ösztönző lehetőségek, vagy a közcélú építkezések, szolgáltatások elszaporodása, ami nyilvánvalóvá teszi: az adófizető pénze nem sülyed el láthatatlanul, hanem kézzelfogható beruházásokban ölt testet.

Azt természetesen illúzió volna várni, hogy a mindenkori *hatalom* a társadalomra veszélyesség meghatározásakor politika-mentes döntéseket fog hozni. Azok a világnézeti elemek, amelyek meghatározzák véleményét jóról és rosszról, tetteit irányítják, prioritásait kijelölik, azok a kriminálpolitikában jól-rosszul visszatükröződnek. Többek között abban, hogy véleményt nyilvánít a társadalomra veszélyességről, illetve ennek mértékéről. „Kegyelmi állapotnak” lehet tekinteni azokat az időszakokat, amikor alapvetően a szakértelem és nem a politika játssza a döntő szerepet.¹⁶

A központban természetesen — a tisztán ideológiai szempontokon túl — a lakossági *félelem*, illetve ennek kezelése áll. Az utóbbi években ez a kérdés különösen központi szerepet játszik. Társadalomra veszélyesség objektív ténye és megélt élménye gyakran távol eshet egymástól. Politikai döntés esetén mindig az utóbbi a fő szempont. A *biztonság*, *biztonság-politika*, *közbiztonság* kifejezések mögött mindig a lakossági félelem (és szorongás) eliminálása húzódik meg. A bűnmegelőzési programok zöme is ezekre a szempontokra koncentrál, figyelmen kívül hagyva az emberek által nem vagy kevésbé észlelt veszélyforrásokat és prevenciók igényeket, lehetőségeket.¹⁷

4. Kiút: a társadalomra veszélyesség fogalmának megújítása?

Általánosan elterjedt nézet, hogy a társadalomra veszélyesség a szocialista (közelebről: a szovjet) jogalkotás egyik specialitása, s már csak ennél fogva is idejétmúlt, sőt kifejezetten irritáló egy megváltozott világban. Ehhez két megjegyzést fűznék hozzá: az egyik, hogy az állítás nem igaz.¹⁸ A másik, hogy az értelmes, szakértő megoldások nemcsak Nyugaton fogannak.

A társadalomra veszélyesség tartalmának meghatározása során több kiindulópontot kell kijelölnünk. Ezek között első és legfontosabb az a folytonosan, folyamatszerűen változó *társadalmi közeg*, amelyben az emberek cselekszenek. A mindenkori környezet elvárásaihoz képest lehet egy-egy magatartás többé-kevésbé konform vagy nonkonform. Ez utób-

¹⁶ Számos szakember szerint Magyarországon a rendszerváltás óta eddig az 1990-1997 (1998) között eltelt évek sorolhatók ide.

¹⁷ Erről részletesen ld. IRK F.: Közbiztonság és bűnmegelőzés. *Belügyi Szemle*, 2001/9. 18-30.

¹⁸ Ezt a dolgot elején hivatkozott OTKA-tanulmányban részletesen indokoltam.

bít leginkább a deviáns-jelzővel szokás illetni. A viselkedésformák egy-egy közösségben bélyegződnek deviánsnak, olykor teljesen függetlenül attól, hogy — külső szemlélő szerint — ez a megállapítás igaz-e vagy hamis, még inkább attól, hogy a besorolás megállja-e a helyét vagy sem. Ez a megítélés olykor egybe esik, máskor különbözik a legtöbbször (de nem mindig) jogi formába öntött, „hivatalos” állásponttól.

Miként láttuk, adva van egy folyamat, a folyamatot értékelő valamilyen közösség és a cselekvő ember. A közösség összetétele és a közösség véleményalkotásbeli súlya eltérő lehet. Ismerünk olyan marginális közösséget (pl. diktátor és környezete), amelyik döntő befolyással bír az irányadó véleményalkotásra, s olyan — ugyancsak — marginális közösséget (pl. hajléktalanok), amelyiknek semmiféle véleményartikuláló ereje sincs. A különböző közösségeket különféle kulturális motívumok által determinált érdekek vezérlik, s ennek megfelelően más lehet egyazon tetről (annak — esetünkben — társadalmi veszélyességéről) a véleménye egy munkahelyi és egy lakóközösségnek, s megint más az egyén családjának. Az egyes közösségek a jelenségeket másképp észlelik, eltérően értékelik, más-más lehetséges alternatívákat és prioritásokat jelölnek ki. Az embert a külvilág kihívások elé állítja, amelyekre választ kell adnia. Attól függően válik döntése, cselekvése konformmá vagy — kisebb-nagyobb mértékben — deviánssá, hogy az mennyire esik egybe a különféle közösségek által preferált prioritásokkal.

Szerencsés esetben a döntés, a rákövetkező cselekvés a legkülönbözőbb közösségek elvárásaival megegyezik. (Bár az viszonylag ritka, hogy e cselekedetek mindenki tetszését elnyerik.) Eltérés esetén nem közömbös, hogy a deviancia milyen relációban jelentkezik, s hogy ennek a viszonylatnak milyen a kapcsolata az egyénnel. Előfordul, hogy ami hatalmi szinten súlyosan társadalomra veszélyes minősítést kap, az lokális szinten (munkahely, baráti, vallási vagy családi közösség egyikében vagy másikában, olykor egyszerre többben is) pozitív megítéléssel jár együtt. Ilyen esetekben az egyén jövőbeli cselekvése szempontjából az a döntő, hogy számára melyek az *elsődleges referencia-csoportok*. Leggyakrabban a hatóságok által megadott, s ezért a hivatalosság erejével bíró vélemények adják a kiinduló pontot. Az emberek — amennyiben nem automatizmus-szinten cselekszenek — döntéseiket, azok várható következményeit többnyire ezekhez a (jól-rosszul) egyértelműen meghatározott szempontokhoz igazítják.

Vannak olyan szélsőséges esetek, amikor a nem hivatalos referencia olyan erővel bír az egyén értékrendjében, hogy teljesen elnyom-

ja a hivatalos rosszálló véleményalkotást. Tipikusan ilyen példa a terroristák döntése és cselekvése, amikor — szélsőséges esetben — életüket is képesek feláldozni azért, hogy közvetlenül a neki támaszt nyújtó közösségben, közveve a túlvilágon tettük maximális elismerést váltson ki. („Ha már itt a földön, a földi hatalmak számára senki voltam, csak büntetésben és kisémmizettségben részesültem, majd a túlvilágon elnyerem jutalmamat, és boldog leszek.”) Az ilyen tanok követőit nem lehet sem a társadalomra veszélyesség eszméjével, sem a tett elkövetésének várható következményeivel riogatni. Hasonlóképp hatástalan a társadalmi szolidaritás ideájának felemlegetése, hiszen a társadalom az ő számára a vele eszmei szolidaritást vállaló közösségre korlátozódik — mindenki más ellenség, de legalábbis érdektelen személy.

A társadalomra veszélyesség fogalmakörét e dolgozat során annak elsősorban *büntetőjogi aspektusát* szem előtt tartva tárgyaltuk. (Maga a fogalom ennél sokkal tágabb, és szorosan kapcsolódik a széles értelemben vett, ám ezúttal nem részletezett veszély és kockázat vagy rizikó fogalmakörökkel is. Bár röviden érintettük, ám nem részleteztük a fogalom szociológiai aspektusát.) A jelzett megszorításokkal is csak bizonyos korlátok között célszerű foglalkozni e kérdéskörrel. Hiszen ahol a büntetőjog ereje elfogy, ott probléma megoldásához a széles értelemben vett veszély- és kockázatkezelés valamely más eszköztárát kell segítségül hívni.

A társadalomra veszélyesség akkor tölthető meg értelmes tartalommal, ha azt a *rizikóit* tekintjük kiindulási alapnak, amit a tett végrehajtása (kötelesség elmulasztása) a közösség számára jelent. A *kárkövetkezmény* — még abban az esetben is, ha ennek nagysága a kár-okozótól részben független tényezők hatására alakul — az egyetlen olyan objektív mérőszám, amivel a múltbeli veszély jelenbeli eredménye mérhető. Ennek prognosztizálható nagysága a kisebb és nagyobb közösségre az az érték, ami alapján a veszély mértéke előre valószínűsíthető. Ez kell, hogy visszatükröződjön a büntető jogalkotásban, majd a jogalkalmazásban. A bűnmegelőzés egész rendszere a kockázat nagyságának (ide értve mennyiséget és minőséget egyaránt) prognózisára kell, hogy épüljön, s ugyanezen az elven nyugszik a megfelelő prioritásmeghatározás. Ez a *kriminológiai tartalmat hordozó fogalom* ad eligazítást arra, hogy mely cselekménynek milyen súlyt tulajdonítsunk.

GLOBAL RISKS—DYSFUNCTIONAL CRIMINAL POLICY*by Ferenc Irk*

Studying the risk-taking behaviour, the moral attributes of the cost-benefit analysis should be neglected, neither in the social or health, nor in the economic dimensions of the society. The same concerns the process of realisation of state norm-control. In the post-modern societies, the possibility of traditional state control has been limited and has become partly or fully dysfunctional. The traditional measures of the state resulted in a spectacular failure, as for instance concerning drug-policy, combating money laundering or in the field of environment protection. These facts are warning signs that the enforcement of preferable norms can be reached by harmonisation of public and private interests and at the same time, strengthening the control, too. Its precondition is however the redefinition of social dangerousness.